

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 3–4 (150) | str. 297–544

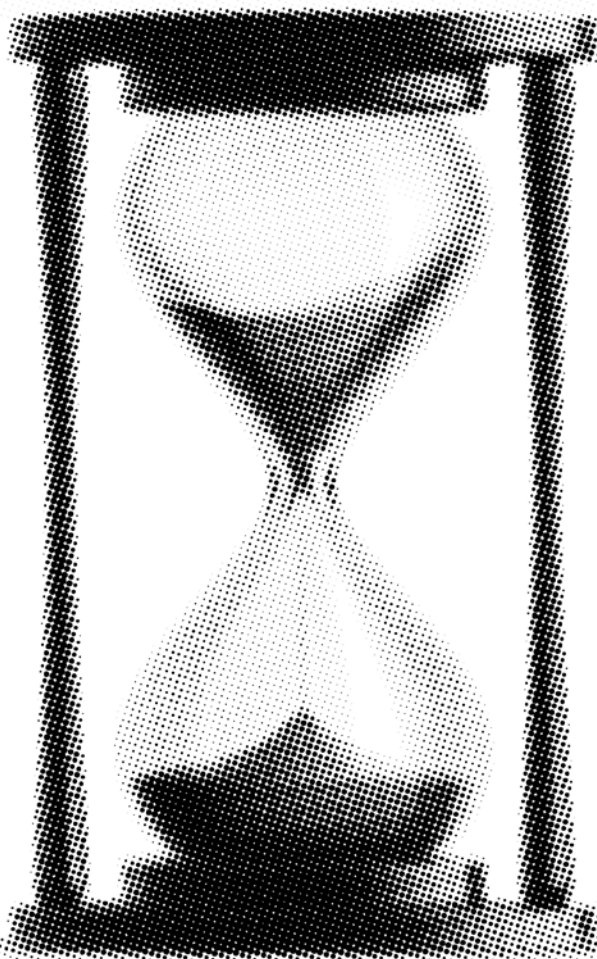

Lilijana Žnidaršič Golec, *Redovništvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku* • Stanislav Južnič, *Jezuiti Gruberji (Ob dvestoletnici obnove Družbe Jezusove leta 1814)* • Anja Dular, *Knjigarnarji – člani prostozidarskih lož v 18. stoletju* • Mateja Ratej, *Slovenske hišne pomočnice v Beogradu pod okriljem Katoliške cerkve in (razpuščene) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja* • Franc Križnar, *Kako misliti glasbo v času druge svetovne vojne na Slovenskem (1941-1945)?* • Aleš Gabrič, *Slovensko gledališče med vojno* • David Movrin, *Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni* • Leopoldina Plut-Pregelj, *Cilji pouka zgodovine: kateri, zakaj in kako?*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 3–4 (150) | str. 297–544

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. oktobra 2014.

Prevodi: Stanislav Južnič (angleščina), Saša Mlacović (angleščina), Leopoldina Plut-Pregelj (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2014: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

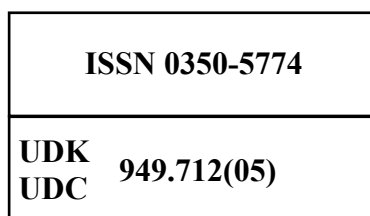
Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, december 2014

Naklada: 1250 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 31st 2014.

Translated by: Stanislav Južnič (English), Saša Mlacović (English), Leopoldina Plut-Pregelj (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2014): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,

1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

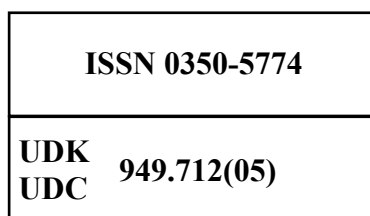
Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, December 2014

Print Run: 1250 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>

info@zgodovinskiasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Lilijana **Žnidaršič Golec**, Redovništvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku 304–330
Monasticism in the Slovene Ethnic Territory in Early Modern Times
- Stanislav **Južnič**, Jezuiti Gruberji
(Ob dvestoletnici obnove Družbe Jezusove leta 1814) 332–351
Jesuits Grubers
(On the bicentenary of restoration of Society of Jesus 1814)
- Anja **Dular**, Knjigarnarji – člani prostozidarskih lož v 18. stoletju 352–371
Booksellers – Members of Masonic Lodges in the 18th Century
- Mateja **Ratej**, Slovenske hišne pomočnice v Beogradu pod okriljem Katoliške cerkve in (razpuščene) Slovenske ljudske stranke v tridesetih letih 20. stoletja 372–387
Slovene Maids in Belgrade under the Auspices of the Catholic Church and the (Dissolved) Slovene People's Party in the 1930s
- Franc **Križnar**, Kako misliti glasbo v času druge svetovne vojne na Slovenskem (1941-1945)? 388–417
How to Think Music during the Second world War in Slovenia (1941–1945)?
- Aleš **Gabrič**, Slovensko gledališče med vojno 418–430
Slovene Theatre during the War
- David **Movrin**, Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni 432–477
Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar, and Fran Petre: Latin and Greek at the University of Ljubljana in the First Post-War Decade
- Leopoldina **Plut-Pregelj**, Cilji pouka zgodovine: kateri, zakaj in kako? 478–499
The Goals of History Instruction: Which Goals, Why and How?

V spomin – In memoriam

Heinz Dopsch (1. 11. 1942–31. 7. 2014) (Peter Štih)..... 502–505

Ocene in poročila – Review and Reports

Niederstätter Alois, Geschichte Vorarlbergs. Bd 1: Voralberg im Mittelalter
(Peter Štih) 508–509

Nenad Vekarić, Vlastela grada Dubrovnika. Zv. 1 – 5 (Ignacij Voje)..... 510–514

Boris Golec, Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije
med 16. in 19. stoletjem : po sledeh hrvaškega lingvonima in
etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji
(Jernej Kosi)..... 515–518

Johann Rainer (ur.), Nuntiatur des Girolamo Portia 1595–1598;
Elisabeth Zingerle (ur.), Nuntiatur des Girolamo Portia
1599–1602 (Sašo Jerše)..... 519–522

Thomas Mark Németh, Josef von Zhisman (1820-1894) und die Orthodoxie in
der Donaumonarchie (Franc Rozman)..... 523–526

Tone Smolej, »Etwas grösseres zu versuchen und zu werden«. Slowenische
Schriftsteller als Wiener Studenten (1850–1926)
(Alojz Cindrič) 527–529

Jurij Perovšek, Samoodločba in federacija, Slovenski komunisti
in nacionalno vprašanje 1920-1941 (Bojan Balkovec)..... 530–532

Starine 64 (Jože Maček) 533–536

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 537–540
Instructions for Authors

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 68, 2014.....541–544
Annual Content of Zgodovinski časopis –
Historical Review 68, 2014

Johann Rainer (izd.), **Nuntiatur des Girolamo Portia 1595-1598**; Elisabeth Zingerle (izd.), **Nuntiatur des Girolamo Portia 1599-1602**. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012, 505 str. in 885 str., (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom, II. Abteilung, Quellen, II. Reihe, Nuntiaturberichte, Sonderreihe Grazer Nuntiatur, Bde. 4-5)

Z odprtjem tajnega vatikanskega arhiva (*Archivum Secretum Vaticanum*) v letu 1891 je zgodovinopisju postalo dostopno gradivo, ki more s svojo povednostjo in raznolikostjo proučevalce preteklosti zadovoljiti daleč onkraj njihovih zanimanj za cerkveno in politično delovanje papeške države v njenem več kot tisočletje dolgem obstoju. Gradivo Svetega sedeža, gradivo apostolskega tajništva in različnih kongregacije, gradivo koncilov in sinod, gradivo papeške diplomacije ter nekaterih redov, bratovščin ter samostanov in rimske aristokracije omogoča svojevrstni globalni zgodovinski pogled: nemara ga ni končca zemlje, ki bi ga papeški panoptikum ne dosegel, popisal ali vsaj omenil, ali pa bi ga vsaj želel doseči in zaznamovati, in nemara je ni teme, ki bi jo gradivo vatikanskega arhiva ne moglo dodatno osvetliti. Zlasti velja to za gradivo papeške diplomacije, tj. poročila papeških nuncijev, ki so jih le-ti pošiljali v Rim, ter njihove instrukcije, s katerimi so jih papeži pošiljali v svet, ter navodila, s katerimi so dodatno usmerjali njihovo delovanje; k temu sklopu gradiva sodijo še bule in breve, ki so jih papeži naslavljali na posamezne oblastnike oziroma dostojanstvenike.

Ob tem je bilo vse od časa od odprtja arhiva posebne pozornosti deležno gradivo, ki zadeva reformacijo, katoliško prenavo in rekatolizacijo v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti. Raziskovalci Pruskega zgodovinskega inštituta v Rimu (*Preußisches Historisches Institut in Rom*) – kasneje preimenovanega v Nemški zgodovinski inštitut (*Deutsches Historisches Institut*) – ter Zgodovinskega inštituta pri avstrijskem kulturnem forumu v Rimu (*Historisches Institut beim Österreichischen Kulturforum in Rom*) ter Rimskega inštituta Görres-Gesellschaft (*Römisches Institut der Görres-Gesellschaft*) so se posvetili akribičnemu raziskovanju tega gradiva ter njegovemu izdajanju. Prve objave gradiva so izhajale v reviji *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, sredi 20. stoletja pa je bila pod imenom „Nuntiaturberichte aus Deutschland“ oblikovana serija kritičnih izdaj virov. Serija se danes deli v štiri oddelke, ki pokrivajo posamezna časovna razdobja: prvi oddelek za leta 1533-1559, tretji oddelek za leta 1572-1585 in četrti oddelek za 17. stoletje izdaja Nemški historični inštitut, inštitut Görres-Gesellschaft

izdaja gradivo za leta 1585-1604 ter gradivo nunciature v Kölnu, drugi oddelek za leta 1560-1572 ter gradivo nunciature v Gradcu pa sta poverjena avstrijskemu zgodovinskemu inštitutu v Rimu ter Avstrijski akademiji znanosti. Skupno je doslej izšlo 37 izdaj „Nuntiaturberichte“, nedavno pa sta se jima pridružili dve izdaji korespondence graškega nuncija Girolama Portia iz let 1595-1602, ki sta ju predložila njuna urednika Johann Rainer in Elisabeth Zingerle.

Gre za četrty in peti zvezek izdaj korespondence graških nuncijev, s čimer pa serija nikakor ni zaključena, saj je graška nunciatura obstaja vse do leta 1622; ustanovljena je bila štiri desetletja poprej. Medtem ko insbruški profesor emeritus Johann Rainer, ki je uredil prve tri zvezke, s svojim četrtyim zvezkom, kot sam pravi v svojem predgovoru, zaključuje svoj znanstveni in izdajateljski opus, je zvezek Elisabeth Zingerle, raziskovalke na avstrijski akademiji znanosti, njen izdajateljski prvenec. Z njim Zingerle na eni strani ostaja zvesta izdajateljski tradiciji, kot jo je začrtal Rainer, na drugi strani pa postavlja nove standarde v izdajanju graške korespondence. Objavo 453 pisem in dokumentov, ki so si jih med letoma 1595 in 1598 izmenjali nuncij Portia ter kardinala-nepota Pietro in Cincio Aldobrandini, ter slabih 400 dokumentov, ki so sledili v letih 1598 in 1602, sta Rainer in Zingerle opremila s kratkimi in povednimi regestami. Medtem ko Rainer v svojem uvodu daje le kratek in splošen pregled o delovanju nuncija in njegovi korespondenci, Zingerle v obsežni spremni študiji oriše posamezne problemske sklope, ki so v petih letih na prelomu iz 16. v 17. stoletje zaposlovali nuncija Portio in rimsko kurijo tako v zvezi z dogajanjem v notranjeavstrijskih deželah ter na njenih mejah z osmanskim cesarstvom kakor tudi sicer v deželah in dominijih Hiše Habsburg; posebni poglavji njenega uvoda sta namenjeni stalnim nuncijevim potovanjem ter njegovim stalnim osebnim finančnim težavam ter njegovemu domiselnemu vodenju financ nunciature.

Ker arhiv graške nunciature v času Girolama Portie ni ohranjen kot enotni arhivski fond, pač pa je gradivo razpršeno, sta urednika gradivo iz vatikanskega tajnega arhiva, ki predstavlja osrednji del obeh izdaj, dopolnila z gradivom različnih rimskih arhivov ter arhivom nacionalne knjižnice v Firencah, za oblikovanje stvarnih opomb pa sta pritegnila gradivo arhivov notranjeavstrijskih dežel, dunajskega *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* ter arhivov v Münchenu, Salzburgu, Innsbrucku, Vidmu, Benetkah in Neaplju. Drugače kot Johann Rainer, ki v svojih stvarnih opombah bralca večinoma le navaja na druge vire in redkeje na relevantno literaturo, so opombe Elisabeth Zingerle obširne in izčrpne in tako bralcu ob branju posameznega pisma ali dokumenta omogočajo tudi že njegovo umestitev v kontekst trenutka njegovega nastanka. Zingerle se je obenem bolj kot Rainer trudila z identifikacijo oseb, ki se pojavljajo v korespondenci, in primerjala je različice istih dokumentov ter jih v oblikovnih opombah medsebojno dopolnila. Njeno izdajo dopolnjuje tabelarični pregled nuncijeve korespondence ter, enako kot Rainerjevo izdajo, imenski in krajevni indeks, kar bralcu omogoča lahko orientacijo po geografskemu prostoru ter personalnih mrežah, v katere je bila vpeta graška nunciatura. Žal pa izdajatelja nista sledila zgledu nekaterih sodobnih izdaj „Nuntiaturberichte“ in nista izdelala stvarnega indeksa ter registra sočasnih poimenovanj posameznih problemov in

problemskih sklopov; slednje namreč raziskovalcem mnogo olajša študij vrste tem. Pri obeh zvezkih, kakor tudi sicer pri izdajah „Nuntiatuerberichte“, je obžalovati, da se uredniki v svojih spremnih študijah in spremnem znanstvenem aparatu posvečajo zgolj klasičnim temam zgodovinopisja in „pomožnih zgodovinskih ved“, tj. političnim in verskim vprašanjem, prozopografskim analizam, oblikovni rekonstrukciji posameznih virov ipd., ne pa tudi temam, ki so si v zgodovinopisju sicer pridobile svoje pripoznano pomembno mesto, npr. temam nove kulturne zgodovine. Semantične in semiotične analize besedil bi mogle orisati ne le jezikovne prakse sodobnikov, pač pa tudi idejni diskurz, ki so ga le-ti uporabljali oziroma so mu bili zavezani, mogle pa bi izrisati tudi komunikacijske prakse in njihov simbolni in siceršnji pomen pri oblikovanju in utrjevanju družbenih ali boljše kulturnih norm v skupnostih, v katerih je komunikacija potekala. To so lahko nemara nova obzorja edicijskih projektov, h katerim se „Nuntiatuerberichte“ še ne obračajo, in takšna, sicer žlahtna ... raziskovalna konzervativnost preseneča zlasti v primeru Elisabeth Zingerle, ki v svoji analizi in svojih komentarijih izpričuje občutljivost za tovrstna vprašanja in talent za njihovo obravnavo. A ne glede na to njena izdaja virov – manj velja to za Rainerjevo izdajo – impresira z uredniško akribijo in erudicijo.

Impresivno je branje dobrih 1200 strani korespondence nuncija Girolama Portie tudi v stvarnem vsebinskem pogledu. Čas med letoma 1595 in 1602, ki sta mu posvečeni obe izdaji, je bil v deželah Notranje Avstrije izrazito razgiban, pa tudi odločilen in prelomen. Bil je čas izrazito zaostrenega konfesionalno-političnega konflikta med deželnim knezom Ferdinandom II. ter stanovi notranjeavstrijskih dežel – konfliktom, rečeno v jeziku rimske kurije, med *favorita da Dio* na eni strani ter *Nobiltà heretica* in *sudditi anche perversi* na drugi strani –, pri čemer so bile, kot se je zdelo sodobnikom, vse opcije za rešitev tega konflikta povsem odprte. Bolj kot stanovski viri ali korespondenca graškega dvora nam korespondenca med nuncijem Portio in rimsko kurijo kaže na dinamičnost odnosov med deželnim knezom in deželnimi stanovi, na politično in pravno negotovost pa tudi nemoč, v kateri so se nahajali zdaj knez in zdaj stanovi, in slednjič na vpetost obojih v širši kontekst političnega dogajanja v cesarstvu. Rekatolizacija v deželah Notranje Avstrije, ki naj je bila sicer prva nuncijeva skrb in je bila siceršnji vzrok za ustanovitve graške nunciature v letu 1582, v korespondenci grofa Portie ne zavzema osrednjega mesta. Na prvi pogled to dejstvo preseneča, a pozorno branje korespondence razkriva, da je bil uspeh oziroma neuspeh notranjeavstrijske rekatolizacije odvisen od vrste strateških političnih, vojaških in dinastičnih dejavnikov, ki sta se jim morala nuncij in kurija ponajprej posvetiti, da bi se s tem šele oblikovalo trdna in zanesljiva rekatolizacijska izhodišča. Obramba pred osmanskim pritiskom, reševanje uskoškega vprašanja z Benetkami, utrjevanje dinastičnih povezav med avstrijsko in špansko linijo Hiše Habsburg ter utrjevanje dinastičnih mrež znotraj najvišjega evropskega plemstva – pri tem so bile notranjeavstrijske nadvojvodinje zelo zaželjeni gradniki najboljše vrste – in slednjič agenda, ki jo je Cerkev nalagal tridentinski koncil, so bili okvir, v katerem so akterji notranjeavstrijske rekatolizacije le-tej dajali njen ritem. Ta je bil v letih na prelomu iz 16. v 17. stoletje zdaj bolj ali manj agresiven zdaj bolj ali manj obotavljajoč, ritem pa

ni pojenjal. Rimska kurija, njen graški nuncij in graški dvor so namreč verjeli, da v svojih naprezanjih niso sami, pač pa da je na njihovi strani ne le Zgodovina, pač pa tudi in predvsem Večnost, tj. *potenza di Dio*; oboje je bil njihov glavni pa tudi zadnji argument v trenutkih njihove šibkosti in v trenutkih na mejah obupa. Teh trenutkov ni bilo malo, kot lahko beremo v nuncijevi korespondenci. Je bilo teh trenutkov šibkosti in obupa med notranjeavstrijskim protestantskim plemstvom več, in se je konfesionalno-politični konflikt tudi zato slednjič odločil zoper njihovo vero, konfesionalno izbiro in ustavni koncept? Girolamo Portia, sicer stvarni in trezni opazovalec in komentator notranjeavstrijskih razmer, je bil prepričan, da Bog nikakor ne more biti na strani protestanskega plemstva, saj gre vendarle, kot je menil, za slabe ljudi, za slabiče, za *male uomini*. Odlomki, v katerih so si stvarni diplomatski razmislek, jezikovna manira ter katoliški religiozni diskurz kar najbolj vsak k sebi in drug drugemu v opreko, spadajo med najbolj intrigatne. Govorijo o hkratni moči in nemoči mehanikov oblasti, kakršni so diplomati, pa tudi o moči in nemoči oblasti same; govorijo o ujetosti akterjev zgodovinskega dogajanja v njihovo lastno vero, njihove lastne predstave in interese ter predstave in interese njihove okolice in slednjič v njihov lastni jezik.

Obsežni izdaji njegove korespondence sta torej izrazito povedno, impresivno in inspirativno branje, ki ju pri raziskovanju in proučevanju notranjeavstrijskih razmer ter razmer in razmerij v Hiši Habsburg in v cesarstvu na prelomu iz 16. v 17. stoletje ni mogoče obiti, koristni pa sta tudi za siceršnje proučevanje delovanja papeške diplomacije v času zgodnjega novega veka. Z velikimi zanimanji more bralec pričakovati prihodnje izdaje korespondence graških nuncijev. In enako velika smejo biti tudi pričakovanja ob najavljeni doktorski disertaciji Elisabeth Zingerle, katere tema bo prav nuncij v Gradcu v letih 1592 in 1606, Girolamo Portia.

Sašo Jerše

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 3–4 (150) | str. 257–544